

~~89-3~~

- 344

Latvijas PSR Tautas izglītības ministrija
Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā
Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāte

Valsts un tiesību teorijas
un politoloģijas katedra

I. Krastiņš
Valsts un tiesību teorijas termini

P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte
Rīga 1989

Izdevums satur ap 150 pamatjēdzienu un kategoriju, kas sastopami mācību kursā "Valsts un tiesību teorija". Tie sakārtoti alfabēta kārtībā. Izdevums domāts galvenokārt Juridiskās fakultātes vakara un neklātienes nodaļas studentiem.

Recenzenti: A.Plotnieks, prof., jurid.zin.dokt.

R.Apsītis, doc., jurid.zin.kand.

Aptiprināts

Valsts un tiesību teorijas un politoloģijas katedras
1988.gada 5.decembra un Juridiskās fakultātes Padomes
1988.gada 14.decembra sēdē.

09/3
344

Konk. lpp.
2. XI 95
d. l. u. - 3 -

V. Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

89-24.097

67

0304080194

ANALOĢIJA. 1. Likuma analogija - tiesību normas attiecināšana uz sabiedriskām attiecībām, kuru tiesiskā regulēšana nav tieši paredzēta likumā vai likumpamatotā aktā. Tas nozīmē, ka lieta tiek izlemta, pamatojoties uz tiesību normu, kura nav domāta šim gadījumam, bet gan līdzīgam gadījumam.

2. Tiesību analogija - konkrēta tiesiskā atgadījuma izlemšana, pamatojoties uz vispārīgiem sociālistisko tiesību un likumdošanas principiem.

BĀZE UN VIRSBŪVE - jēdzieni, kas atklāj attiecīgās sabiedrības ekonomisko attiecību un visu citu attiecību sakaru. Par bāzi sauc to ražošanas attiecību kopumu, kas veido sabiedrības ekonomisko struktūru. Jēdziens "bāze" ir korelatīvs jēdzienam "virsbūve". Virsbūve ir uz ekonomiskās bāzes pamata radies ideoloģisko attiecību un sabiedriskās apziņas formu kopums (politika, tiesības, morāle u.c.) un tam atbilstošās organizatoriskās formas, institūti. Katrai sabiedriski ekonomiskai formācijai ir noteikta bāze un tai atbilstošā virsbūve.

DEMOKRĀTIJA (gr. demos - tauta, kratos - vara) ir tautas vara, tautvaldība. Tā ir tāda valsts forma, kas formāli (ekspluat. valstis) vai arī juridiski un faktiski (soc. valstis) atzīst, ka valsts varas avots ir tauta, atzīst tās tiesības piedalīties valsts lietu lemlēšanā, pasludina pilsoņu tiesības un brīvības.

1. Buržuāziskā demokrātija - buržuāzijas šķiras kundzības forma. Salīdzinājumā ar feodālo iekārtu burž. demokrātija ir vēsturiski progresīva posms sabiedrības attīstībā. Tā izstrādā konstitūciju, izveido parlamentu u.c. pārstāvības iestādes, ievieš vispārējās vēlēšanu tiesības un formālas politiskas brīvības un tiesības, kas netiek garantētas.

Raksturojot buržuāzisko demokrātiju, V.I. Ļeņins uzsver, ka kapitālismā "tā nevar nepalikāt - šaura, apcirpta, viltota, liekulīga, paradīze bagātajiem, slazdi un krāpšana ekspluatētajiem, trūcīgajiem" (Ļeņins V.I. Raksti, 28.sēj. 218.lpp.).

2. Sociālistiskā demokrātija - tāds politisks režīms, kam raksturīga īsta tautvaldība, plaša darbaļaužu masu piedalīšanās valsts un sabiedrības pārvaldīšanā, izmantojot valsts un sabiedrisko organizāciju sistēmu, ko vada marksistiski Ļeņiniskā partija, plašu demokrātisko tiesību un brīvību piešķiršana un garantēšana pilsoņiem, sistemātiska sabiedrības pārvaldīšanas mehānisma pilnīgošana sociālisma tālākās pilnveidošanas interesēs.

Raksturojot sociālistisko demokrātiju, V.I. Ļeņins norāda, ka tā "ir miljonreiz demokrātiskāka par ikkatru buržuāzisko demokrātiju; Padomju vara ir miljonreiz demokrātiskāka par visdemokrātiskāko buržuāzisko republiku" (Ļeņins V.I. Raksti, 28.sēj., 222.lpp.).

DIALEKTIKA (gr. dialektikē) - zinātne par pašiem vispārīgākajiem dabas, sabiedrības un domāšanas attīstības likumiem. Dialektika aplūko pasauli un sabiedrību pastāvīgā kustībā un attīstībā kā vecā atmiršanas un jaunā rašanās procesu, t.i., redz to tādu, kāda tā ir šajā sakarībā. F.Engelss rakstīja: "Dialektiskajai filozofijai nav nekā uz visiem laikiem dota, neapšaubāma, svēta. Visur un visā tā redz nenovēršamas iznīcības zīmogus, un tās priekšā var pastāvēt tikai nepārtrauktais tapšanas un iznīcšanas process, bezgalīgais kāpiens no zemākā uz augstāko (Markss K., Engelse F. Darbu izlase trīs sējumos, 3.sēj., 371.lpp.).

DIALEKTISKAIS MATERIĀLISMS - zinātnisks filozofisks pasaules uzskats, viena no marksisma mācības sastāvdaļām, tās filozofiskais pamats. To izveidojuši K.Markss un F.Engelss un attīstījis tālāk V.I.Ļeņins

u.c. marksisti. Dialektiskais materiālisms radās 19.gs. 40.gados un attīstījās ciešā sakarā ar zinātnes panākumiem un revolucionārās strādnieku kustības praksi.

DIKTATŪRA (lat. dictatura - neierobežota vara) - jēdziens, kas raksturo valstī realizēto varas sistēmu. D. lieto divējādā nozīmē: 1) valsts varas būtība, kas nodrošina ekonomiski valdošai šķīrai varu; 2) varas realizācijas paņēmieni (diktatorisks režīms, diktatoriskas metodes u.c.). Abas šīs nozīmes ir cieši saistītas.

DISPOZĪCIJA - tiesību normas sastāvdaļa, kas nosaka regulējamās attiecības dalībnieku (subjektu) uzvedību, t.i., tiesības un pienākumus, dodot tiem saistošus priekšrakstus. Dispozīcija veido tiesību normu saturu.

FEDERĀCIJA - savienota valsts, kas izveidojas, vairākām valstīm apvienojoties. Tai ir vienota teritorija, pilsonība, konstitūcija, federālie valsts orgāni, armija. Federācijas locekļiem ir arī sevi augstākie un vietējie valsts orgāni. Federācija ir starptautisko attiecību subjekts, suverēna valsts (piemēram: ASV, Indija, PSRS, Brazīlija u.c.). F. ir viens no valsts iekārtas formu veidiem.

HIPOTEZE - tiesību normas sastāvdaļa, kas norāda, kādos apstākļos norma ir piemērojama, t.i., norāda normas realizēšanas priekšnoteikumus.

INKORPORĀCIJA - normatīvo aktu sistematizācijas forma, kad likumus un citus normatīvos aktus apvieno vienā krājumā, kas sistemātiski izvietoti hronoloģiskā, alfabētiskā vai citādā kārtībā. Inkorporējot aktu saturu nemainās, notiek tikai to ārējā apstrāde (piem.: Latvijas PSR spēkā esošo likumdošanas aktu sistemātiskais krājums, R., 1976, u.c.).

JURIDISKO AKTU SISTEMATIZĀCIJA nozīmē to sakārto-

šanu noteiktā saskaņotā sistēmā, sagrupēšanu noteiktā kārtībā. Izšķir divas socialistisko tiesību sistemati-
zācijas pamatformas: inkorporāciju un kodifikāciju.

JURIDISKĀ ATBILDĪBA - ar valstisku nosodījumu sais-
tīto personiska, mantiska vai organizatoriska rakstu-
ra valsts piespiedu vai ietekmēšanas līdzekļu piemēro-
šana tiesībpārkāpējam. Pastāv sekojoši juridiskās at-
bildības veidi: kriminālatbildība, administratīvā at-
bildība, disciplinārā atbildība, civiltiesiskā atbil-
dība.

JURIDISKIE FAKTI - tādi dzīves faktiskie apstākļi
(notikumi, darbības), kurus tiesību normas atzīst par
tiesisko attiecību rašanās, mainīšanas un izbeigšanas
pamatu (personas nāve, testaments, izdarīts noziegums
u.c.). Juridiskie fakti izpaužas kā notikumi vai dar-
bības, kas vienmēr izraisa juridiskas sekas.

JURIDISKAIS PIENĀKUMS - tiesību subjekta nepie-
ciešamais, vajadzīgais uzvedības veids. Tas nav pati
darbība, bet gan tās nepieciešamība.

JURIDISKĀ TEHNIKA - normatīvo aktu izstrādāšanas,
noformēšanas, publicēšanas un sistematizēšanas līdzek-
ļu un paņēmieni kopums. Ar to palīdzību var sasniegt
likumdevēja gribas pēc iespējas precīzāku izteikšanu,
noteiktu likumdošanas pilnveidošanas pakāpi un pieeja-
mību tai, kā arī likumības nodrošināšanu likumdošanas
aktu sagatavošanas un piemērošanas procesā.

JURIDISKĀ VIRSBŪVE - sabiedrības virsbūves sastāv-
daļa, kurā ietilpst tiesības, tiesiskās attiecības, li-
kumība, tiesiskā kārtība, individuālie juridiskie
priekšraksti, juridiskā prakse, tiesiskā apziņa u.c.
juridiskā rakstura parādības.

KODEKSS - vienots likumdošanas akts, kurā sistemā-
tiski sakārtotas noteiktas tiesību nozares normas. Da-
žus kodeksus, piemēram, gaisa kodeksu, jūras tirdznie-

cības kuģniecības kodeksu, muitas kodeksu, izdod PSRS Augstākā Padome, tomēr kodeksus galvenokārt izdod savienoto republiku augstākās padomes saskaņā ar atbilstošiem PSRS likumdošanas pamatiem.

KODIFIKĀCIJA - tādu normatīvo aktu sistematizācijas forma, kad tiek izdots jauns likums (kodekss, likumdošanas pamati), pamatojoties uz agrāk spēkā esošo likumu pārstrādāšanu, aizvietojojot vecas normas ar jaunām. Kodifikācijas darbu rezultātā likumdošanas materiāls tiek apstrādāts ne vien ārēji, bet tiek mainīts arī tā saturs. Kodificētiem aktiem atkarībā no to nozīmes un satura ir vairākas formas: kodekss, likumdošanas pamati, nolikumi, statūti u.c.

KONFEDERĀCIJA - valstu savienība, kas nodibināta atsevišķu valstisku mērķu sasniegšanai (piemēram: ASV laikā no 1776. līdz 1787.g.). Konfederācijā valstīm ir viens vai vairāki kopīgi orgāni, bet nav centrālā valsts aparāta. Katra valsts saglabā sev tiesības stāties diplomātiskās un citās attiecībās ar ārvalstīm.

LIKUMDOŠANAS PROCESS - tāds process, kurā likumprojekts kļūst par likumu. Likumus izdod sevišķā kārtībā, kurā izšķir četras pamatstadijas: 1) likumdošanas iniciatīvu; 2) likumprojekta apspriešanu; 3) likuma pieņemšanu; 4) likuma publicēšanu.

LIKUMDOŠANAS PAMATI - tādi normatīvie akti, kas nosaka tiesiskās regulēšanas attiecīgās jomas vispārīgos principus (piem.: PSRS un savienoto republiku kriminālās likumdošanas pamati u.c.).

LIKUMPROJEKTA APSPRIEŠANA var notikt kā abu PSRS Augstākās Padomes palātu kopīgā sēdē, tā arī katrā palātā atsevišķi. Likumprojektus ar PSRS Augstākās Padomes vai tā Prezidija lēmumu, kas pieņemts pēc to iniciatīvas vai pēc savienotās republikas priekšlikuma, var izvirzīt visas tautas apspriešanai (PSRS Konstitūcijas 114.pants).

LIKUMS - augstākā valsts varas orgāna normatīvais akts ar vislielāko juridisko spēku, kas izsaka visas tautas gribu, tiek izdots Konstitūcijas noteiktā kārtībā un regulē svarīgākās sabiedriskās attiecības. Likums ir politisks līdzeklis, tā ir politika (sk.: Ļeņins V.I. Raksti, 23.sej., 36.lpp.). Likumus izdod PSRS, savienoto un autonomo republiku augstākās padomes. Visiem citiem normatīvajiem aktiem ir jāatbilst likumam. Likumu var atcelt vai grozīt tas orgāns, kas to ir izdevis, ar citu likumu.

Likuma pieņemšana ir svarīgs politisks akts. PSRS likumus pieņem PSRS Augstākā Padome vai arī ar visas tautas nobalsošanu (referendumu), ko rīko saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes lēmumu. Balsošana par likumprojektu notiek katrā PSRS Augstākās Padomes palātā atsevišķi. Lai likumprojekts kļūtu par likumu, par to jābalso vairāk nekā pusei no katras palātas deputātu kopskaita. PSRS Konstitūcija ir ne tikai normatīvs akts ar vislielāko juridisko spēku, bet pēc savas politiskās nozīmes un satura ir PSRS, savienotās vai autonomās republikas Pamatlikums. Tas ir politisks dokuments, kas nosaka valsts attīstības virzienus, tās organizācijas principus un mērķus, padomju likumdošanas pamatus. Konstitūciju izdod, groza vai papildina attiecīgi PSRS vai savienoto republiku augstākās padomes ipašā kārtībā ar kvalificētu balsu vairākumu (ne mazāk kā 2/3 balsu).

1. Konstitucionālie likumi - pamatlikumi, kas nosaka sabiedrisko un valsts iekārtu, valsts varas un pārvaldes orgānus, to kompetenci, pilsoņu pamattiesības un pamatpienākumus, vēlēšanu sistēmu un citus svarīgus valsts institūtus. Konstitūcija ir ne tikai normatīvs akts ar vislielāko juridisko spēku, bet arī politisks dokuments, kas nosaka valsts attīstības virzienus, tās organizācijas principus un mērķus, likumdošanas pamatnoteikumus.

2. Parastie likumi - tādi likumi, ko augstākās pado-

mes pieņem dažādos dzīves jautājumos, pamatojoties uz konstitucionālajiem likumiem. Arī parasto likumu sistēmā likumi atšķiras pēc svarīguma pakāpes. Nozīmīga vieta ir likumdošanas pamatiem, ko pieņem dažādās likumdošanas nozarēs. Tiem atbilst kodeksi un citi savienotās republikas kodificēti akti.

LIKUMA PUBLICĒŠANA notiek oficiālajos preses izdevumos ar oficiālo personu parakstiem. Saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1980.gada 6.maija dekrētu PSRS likumi, lēmumi un citi akti PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēti un lēmumi publicējami "PSRS Augstākās Padomes Ziņotājā" ne vēlāk kā septiņu dienu laikā pēc to pieņemšanas. Svarīgākie akti, kas jādara zināmi plaši un nekavējoties, publicējami laikrakstā "Izvestija". Nepieciešamības gadījumos šos aktus var darīt zināmus arī pa radio vai pārraidīt pa telegrāfu. Savienotajās un autonomajās republikās pastāv līdzīga publicēšanas kārtība.

PSRS Valdības lēmumus, kuriem ir vispārējā nozīme un normatīvs raksturs, publicē "PSRS Valdības lēmumu krājumā".

LIKUMDOŠANAS INICIATĪVA - noteiktu personu un orgānu tiesības sagatavot un iesniegt Augstākajai Padomei apspriešanai likumprojektu, kas tai Konstitūcijas noteiktā kārtībā jāizskata un jāizlemj jautājums par tā pieņemšanu. Likumdošanas iniciatīvas tiesības PSRS pieder abām PSRS Augstākās Padomes palātām, PSRS Augstākās Padomes Prezidijam, PSRS Ministru Padomei, savienotajām republikām to augstāko valsts varas orgānu personā un citiem orgāniem, kas norādīti PSRS Konstitūcijas 113.pantā, kā arī sabiedriskajām organizācijām to Vissavienības orgānu personā.

LIKUMPAMATOTIE NORMATĪVIE AKTI - tādi juridiski akti, kas satur tiesību normas un atbilst likumu pra-

sībām: 1) PSRS, savienoto un autonomo republiku augstāko padomju prezidiju dekrēti (ja tie saskaņā ar Konstitūciju nav jāapstiprina Augstākajai Padomei) un lēmumi; 2) PSRS, savienoto un autonomo republiku ministru padomju lēmumi (dažreiz arī rīkojumi); 3) ministru un citu resoru vadītāju pavēles un instrukcijas; 4) vietējo tautas deputātu padomju un to izpildkomiteju lēmumi; 5) valsts arbitražas instrukcijas u.c. akti.

METODE (gr. methodos - burtiski "ceļš uz kaut ko") - pašā vispārīgākajā nozīmē mērķa sasniegšanas veids, zināmā veidā nokārtota darbība. Valsts un tiesību teorija lieto parādību pētīšanas metodes - materiālistisko dialektiku, kā arī vēsturisko un speciālās pētīšanas metodes.

METODOLOĢIJA : 1. kādā zinātnē lietojamo pētīšanas metožu kopums; 2. mācība par zinātniskās izziņas un pasaules pārveidošanas metodes.

MONARHIJA - viens no ekspluatatorisko valstu valdīšanas formu pamatveidiem. Ja augstākā vara valstī pilnīgi vai daļēji koncentrēta vienpersoniski valsts galvas - monarha (cara, karaļa, šaha u.c.) rokās, kuram valdīšanas pilnvaras piešķirtas uz visu mūžu, kurš troni ieņem pēc radniecības principa vai mantošanas ceļā, neatbild tautas priekšā, tad tādu valdīšanas formu sauc par monarhistisku un valsts formu par monarhiju.

MORĀLE (lat. mos - tikums) - viena no sabiedriskā un individuālās apziņas formām, sociāls institūts, kura funkcija ir cilvēku uzvedības regulēšana. Morāle pauž priekšstatus par labo un ļauno, par godu un taisnīgumu. Tiesību un morāles atšķirības: 1) tikumisko prasību pildīšanu kontrolē visi un individuāla morālā autoritāte nav saistīta ne ar kādām oficiālām pilnvarām; 2) morālo prasību izpildīšana tiek sankcionēta tikai ar garīgās iedarbības formām (rīcības sabiedrisku vērtējumu, nosodīšanu u.c.).

MORĀLES NORMA - tādu tikumisku presību veids, kas regulē cilvēku izturēšanos ar vispārīgiem priekšrakstiem un aizliegumiem, kas attiecināti uz vienāda rakstura rīcību. Atšķirībā no tiesību normām morāles normas nosaka nevis valsts orgāni, bet paražu un sabiedriskās domas spēks.

NEUZMANĪBA nozīmē to, ka persona paredz savas rīcības sabiedrisko kaitējumu, bet vieglprātīgi tic, ka tas neiestāsies, vai arī persona kaitīgo seku iestāšanos neparedz, bet to varēja un vajadzēja paredzēt.

NODOMS nozīmē to, ka persona, kura izdarījusi prettiesisku rīcību, paredz un vēlas savas rīcības sabiedriski kaitīgu seku iestāšanos. N. ir viena no vainas formām.

NORMATĪVIE AKTI - tiesību jaunrades rakstveida akti, ko izdod kompetenti valsts orgāni vai to uzdevumā sabiedriskās organizācijas un kas satur tiesību normas (vispārobligātus uzvedības noteikumus). Normatīvie akti ir, piemēram, Konstitūcija, PSRS un savienoto republiku likumdošanas pamati, kodeksi, likumi, dekrēti, kooperatīvo un sabiedrisko organizāciju statūti un daži sabiedrisko organizāciju lēmumi, kas satur tiesību normas. PSRS galvenais tiesību avots ir normatīvais akts.

NORMATĪVO AKTU SPĒKS ATTIECĪBĀ UZ PERSONĀM var būt vispārējs, t.i., normatīvie akti attiecas uz visām personām, kas atrodas tajā teritorijā, kurā ir spēkā šie akti. Vissavienības akti attiecas uz visiem PSRS pilsoņiem un vairākumā gadījumu arī uz personām bez pilsonības un arvalstniekiem. Daži normatīvie akti attiecas tikai uz noteiktām personu kategorijām. Tā, piemēram, likumi par militāriem noziegumiem attiecas tikai uz karavīriem. Daži likumi var attiekties tikai uz atsevišķiem PSRS rajoniem (likums par priekšrocībām personām, kas strādā Tālajos Ziemeļos u.c.).

PSRS krimināllikumi netiek piemēroti personām, kas bauda diplomātisko imunitāti.

NORMATĪVO AKTU SPĒKS LAIKĀ nozīmē to, ka PSRS likumi, PSRS Augstākās Padomes lēmumi un citi akti, kā arī PSRS Augstākās Padomes Prezidijs dekrēti un lēmumi, kuriem ir vispārnormatīvs raksturs, stājas spēkā vienlaikus visā PSRS teritorijā, kad pagājušas 10 dienas pēc to publicēšanas "PSRS Augstākās Padomes Ziņotājā" vai laikrakstā "Izvestija", ja pašos aktos nav norādīts to spēkā stāšanās laiks. Visi citi akti, kuriem nav vispārnormatīva rakstura, stājas spēkā no to pieņemšanas brīža, ja pašos aktos nav norādīts cits spēkā stāšanās laiks.

Normatīvie akti zaudē spēku: 1) kad izbeidzas laiks, uz kādu tie izdoti; 2) ja tie atcelti; 3) ja šī akta izdevējs orgāns vai augstāks orgāns izdod jaunu aktu, kas regulē tās pašas sabiedriskās attiecības.

NORMATĪVO AKTU SPĒKS TELPĀ nozīmē to, ka suverēna varas organizācija ir saistīta ar noteiktu teritoriju un ir pakļauta tās jurisdikcijai. Vissavienības orgānu izdotie akti attiecas uz visu PSRS teritoriju, ja to darbības sfēru neierobežo pats likumdevējs. Savienoto un autonomo republiku akti ir spēkā attiecīgās republikas teritorijā; vietējo padomju normatīvie akti attiecas tikai uz tām pakļauto teritoriju. Atsevišķos gadījumos vienas savienotās republikas likumdošanas akti var attiekties uz darbībām un notikumiem, kas notiek otras savienotās republikas teritorijā. TA, piemēram, pie kriminālatbildības personu sauc pēc tās savienotās republikas likumdošanas, kuras teritorijā noziegums izdarīts. Civiltiesībās attiecībām, kas izriet no īpašuma tiesībām, piemēro likumu, kas ir spēkā mantas atrašanās vietā, bet attiecībās, kas rodas, noslēdzot darījumu, to dalībnieku tiesībspēju un rīcībspēju nosaka darījuma noslēgšanas vietas likums.

NOZIEGUMS - visbistamākais tiesībpārkāpuma veids, ko aizliedz krimināllikumi. Noziegumi apdraud PSRS sabiedrisko iekārtu, tās politisko un ekonomisko sistēmu, sociālistisko īpašumu, personiskās, politiskās, darba, mantiskās un citas pilsoņu tiesības un brīvības.

PARAŽU tiesības rodas tad, kad valsts sankcionē atsevišķas paražas un tās iegūst obligātu spēku. Paražu tiesībām ir šķirisks raksturs, jo tās atbilst valdošās šķiras interesēm. Paražu tiesības ir senākais tiesību avots, kas raksturīgs tiesību sistēmām, kuras izveidojas pirmatnējās kopienas iekārtas sabrukšanas rezultātā, kā arī konservatīvajām tiesību sistēmām (feodālajām tiesībām). PSRS paražas kā tiesību normas sankcionē tikai retos gadījumos.

PĀRKĀPUMS - tāds tiesībpārkāpums, par kuru nav paredzēta kriminālatbildība. Izšķir administratīvos, disciplināros un civiltiesiskos (mantiskos) tiesībpārkāpumus. Galvenā pazīme, kas atšķir noziegumu no pārkāpuma, ir dažāda sabiedriskās bīstamības pakāpe: noziegumam tā ir lielāka nekā pārkāpumam.

PĀRKĀRTOŠANĀS - PSKP XXVII kongresa izvirzītais un PSKP CK 1987.gada janvārā Plēnuma un PSKP XIX Vis-savienības konferences tālāk attīstītais revolucionāra rakstura pavērsiens un pasākumi, kas vērsti uz to, lai padomju sabiedrību izvestu kvalitatīvi jaunā attīstības līmeni, kas pilnā mērā atsegtu sociālisma milzīgās priekšrocības visās dzīves sfērās. P. ir stagnācijas procesu enerģiska pārvarēšana, bremzēšanas mehānisma salaušana, efektīva padomju sabiedrības sociāli ekonomiskās attīstības paātrinājuma mehānisma radīšana.

PIRMATNĒJĀ KOPIENAS IEKĀRTA - sākotnējā (arhaiskā) sabiedriskā formācija, kuras struktūrai raksturīga mijiedarbība starp cilvēku kopības diviem veidiem - kopien un ģinti. Pirmatnējā cilvēku darbība norisinājās kopienas (asinsradniecīgas, ģints vai lauku kopienas) ie-

tvaros, kas sastāvēja no ģimenēm (pāru ģimenēm, lielām ģimenēm utt.).

POLITIKA - sarežģīta sabiedriska parādība, kuru kopumā veido politiskās attiecības, normas un idejas. Tajā izpaužas attiecības starp šķirām, nācijām un valstīm. Politikas jēdziens ir nesaraucjami saistīts ar šķirām, šķiru cīņu un šķiru attiecībām ar valsti. Galvenais jautājums politikā ir šķiru attiecības ar valsts varu - cīņa par tās iekarošanu, par to vai citu politisku iekārtu, piedalīšanās valsts pārvaldīšanā. V.I. Leņiņš uzskata, ka politika ir valsts darbības veidu, uzdevumu un saturs noteikšana (Raksti, 41.sēj., 333.lpp.). Pie politikas sfēras pieder jautājumi par valsts iekārtu, valsts pārvaldi, par šķiru vadību, partijas cīņas jautājumi u.c.

Tādējādi 1) politika aptver visu šķiru attiecības ar valsts varu un līdz ar to politikā koncentrētā veidā izteiktas sabiedrības pamatintereses; 2) politikā vispārinātā veidā atspoguļojas sabiedrības materiālās dzīves nobriedušās vajadzības; 3) politika ir galvenais līdzeklis sabiedrības nobriedušo uzdevumu atrisināšanai.

POLITISKAIS REŽĪMS - paņēmieni un metožu kopums, ar kura palīdzību valdošā šķira realizē savu diktatūru. Mūsdienu ekspluatatoriskajās valstīs vērojams buržuāziski demokrātiskais, militāri policejiskais un fašistiskais režīms. Buržuāziski demokrātiskais režīms nozīmē to, ka visiem pilsoņiem formāli ir paredzētas plašas demokrātiskas brīvības un tiesības, tomēr šīs tiesības un brīvības nav materiāli garantētas, un tādēļ to realizēšana ir stipri apgrūtināta.

Daudz reakcionārāks ir militāri policejiskais režīms, kurā izpaužas valdošo buržuāzisko aprindu pagrieziena no demokrātijas uz politiskās reakcijas pusi imperiālisma periodā.

Sevišķi reakcionārs ir fašistiskais režīms, kas

pilnīgi atsakās no buržuāziskajām tiesībām un brīvībām, aizliedz visas politiskās partijas, izņemot vadoņa partiju, kā arī darbaļaužu organizācijas.

POLITISKĀ SISTĒMA - Padomju Savienības valsts orgānu, sabiedrisko organizāciju, darbaļaužu kolektīvu un citu politisko institūtu kopums, kas PSKP vadībā īsteno tautas varu un pašpārvaldi. Padomju sabiedrības politiskās sistēmas pamatidejas izteiktas KP dokumentos, PSRS Konstitūcijā, kas raksturo šo sistēmu kā sarežģītu mehānismu, kurš darbojas darbaļaužu labā un paver plašu iespēju tautas sociāli politiskai jaunradei un sabiedrības lietu pārvaldīšanā. Politiskās sistēmas ietvaros realizējas tautas sociālistiskā pašpārvalde.

PRECEDENTS - valsts orgānu (tiesas vai administratīvās iestādes) lēmums konkrētā lietā, kuru pieņem par pamatu citu, analogisku lietu izlemšanai un apvelta ar normatīvu spēku.

Valstis, kur precedenti tiek atzīti par tiesību avotiem, tiesas u.c. orgāni faktiski iegūst likumdošanas funkcijas un ir tiesīgi precedentu formā radīt jaunas tiesību normas. Pastāvot precedentiem, tiesību normās ir grūti orientēties, un tas savukārt veicina patvaļu un nelikumības valsts iestādēs. Tā kā precedentus valdošā šķira izmanto savās interesēs, tiem ir šķirisks raksturs. PSRS precedentus kā tiesību avotus neatzīst.

PROLETARIĀTA DIKTATŪRA - proletariāta valsts vara, ko nodibina pēc kapitālistiskās iekārtas likvidēšanas un buržuāziskās valsts mašīnas sagraušanas.

Proletariāta diktatūras iekarošana ir sociālistiskās revolūcijas galvenais saturs, tās uzvaras nepieciešams nosacījums un gala rezultāts.

RAŽOŠANAS ATTIECĪBAS - viens no svarīgākajiem jēdzieniem marksistiskajā zinātnē par sabiedrību; tās atspoguļo jebkurā sabiedrībā pastāvošās objektīvas, mate-

riālas, no cilvēku apziņas neatkarīgas attiecības, kādas starp cilvēkiem izveidojas sabiedriskā produktu ražošanas, materiālo labumu maiņas un sadales procesā.

RAŽOŠANAS LĪDZEKĻI - jēdziens, kas raksturo ražošanas procesa norisei nepieciešamos lietiskos elementus atšķirībā no ražošanas cilvēcīgā elementa, t.i., no darba darītājiem.

RAŽOŠANAS SPĒKI - uzkrātā un dzīvā darba organiska vienība, t.i., ražošanas elementu - lietu un cilvēku - kopums, kuri nepieciešami, lai no dabas priekšmetiem ražotu lietas, kas spēj apmierināt cilvēku vajadzības.

REPUBLIKA - viens no valstu valdīšanas formu pamatveidiem. Ja valdošās šķiras yaru isteno uz noteiktu laiku ievēlēts parlaments un valsts galvas prezidenta pilnvaru laiks ir robežots, prezidentu ievēlē un viņš ir atbildīgs par savu rīcību, parlaments pārstāv valsti vēlētajū uzdevumā vai uz konstitūcijas pamata, tad tādu valdīšanas formu sauc par republikānisku, bet valsts formu par republiku.

RĪCĪBSPĒJA - tiesību subjekta spēja patstāvīgi iegūt un realizēt subjektīvās tiesības un juridiskos pienākumus.

SABIEDRISKĀS APZIŅAS FORMAS - dažādas formas, kādās cilvēku apziņā atspoguļojas objektīvā pasaule un sabiedriskā esamība, uz kuru pamata tās radās praktiskās darbības procesā. Sabiedriskā apziņa pastāv un izpaužas politiskās ideoloģijas, tiesiskās apziņas, morāles, reliģijas, zinātnes, mākslas, filozofijas formās.

SABIEDRISKĀS ATTIECĪBAS - cilvēku savstarpējas attiecībās, kas nodibinās viņu kopējās praktiskās un garīgās darbības procesā; tās dalās materiālajās un ideoloģiskajās attiecībās.

No visām sabiedriskajām attiecībām vissvarīgākās ir ražošanas attiecības, jo materiālo labumu ražošana

ir cilvēku sabiedrības eksistences un attīstības pamats.

SABIEDRISKI EKONOMISKĀ FORMĀCIJA - vēsturisks sabiedrības tips, kas balstās uz noteiktu ražošanas veidu un parādās kā pakāpe cilvēces progresīvajā attīstībā no pirmatnējās kopienas iekārtas cauri verdzības iekārtai, feodālismam un kapitālismam uz komunistisko formāciju.

SABIEDRĪBAS MATERIĀLI TEHNISKĀ BĀZE - ražošanas materiālo, lietisko nosacījumu kopums (darba rīki un līdzekļi), kuri nepieciešami, lai rastos un attīstītos kāda sabiedriski ekonomiskā formācija. Tā ir ražošanas spēku sastāvelements un izvirza noteiktas prasības otram to elementam - strādātājam, viņa kultūras līmenim, intelektuālajām un gribas īpašībām.

SANKCIJA - tiesību normas sastāvdaļa, kas paredz negatīvas sekas šīs normas pārkāpējiem vai neizpildītājiem. Sankcija norāda uz valsts piespiedu spēka lietošanas iespēju. Tā piešķir uzvedības noteikumiem obligātu raksturu. Izšķir soda sankcijas un tiesībatjaunotājas sankcijas.

SOCIĀLISTISKAIS DZĪVES VEIDS - personības, sociālo grupu un visas sabiedrības noturīgu, fizisku darbības pamatformu sistēma, ko nosaka objektīvie dzīves apstākļi un subjektīvie faktori. Dzīves veidu nosaka sabiedrības ražošanas veids, tās ekonomiskā iekārta. Sociālistiskais dzīves veids ietver sociālistiskajā iekārtā valdošās sabiedriskās attiecības, un tam raksturīgas šādas iezīmes: no sociālā jūga atbrīvots darbs, kolektīvisms, internacionālisms, humānisms, sociāls optimisms, augsta sociāla aktivitāte (aktīva dzīves pozīcija) u.c.

SOCIĀLISTISKĀ JURIDISKĀ KULTŪRA - sociālistiskās kultūras sastāvdaļa, sabiedrības idejiski tiesisks stāvoklis (attīstības līmenis) noteiktā sabiedrības attī-

V. Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

89-24.094

stības vēsturiskā posmā. Tā raksturo socialistisko tiesību, to normu un tiesiskās apziņas attīstības līmeni, darbaļaužu tiesību un brīvību plašumu un realitāti, spēkā esošās likumdošanas pilnīgumu un efektivitāti, socialistiskās likumības ievērošanas pakāpi tiesību jaunradē un normu piemērošanā, tiesiskās kārtības stabilitāti, juridiskās zinātnes, tiesību propagandas, juridiskās izglītības un tiesiskās audzināšanas līmeni. Juridiskā kultūra pēc savas būtības ir rezumējošā kategorija, sabiedriskās tiesiskās attīstības līmeņa rādītājs, sabiedrības tiesiskās apziņas spogulis.

SOCIĀLISTISKĀ LIKUMĪBA - likumu un citu normatīvo aktu stingra, precīza un vienveidīga ievērošana un izpildīšana visu valsts orgānu, amatpersonu, sabiedrisko organizāciju un pilsoņu darbībā.

SOCIĀLISTISKO TIESĪBU AVOTI - normatīvie akti, ko izdevuši kompetenti Padomju valsts orgāni, pieņemusi tauta referendumā, kā arī sabiedrisko organizāciju izdotie normatīvie akti, kurus sankcionējusi valsts. Svarīgākos padomju tiesību avotu veidus nosaka likumdošana. Tiesību avoti ir Augstākās Padomes likumi, Augstākās Padomes Prezīdija dekrēti, Valdības lēmumi u.c. normatīvie akti.

SOCIĀLISTISKO TIESĪBU FUNKCIJAS - sabiedrisko attiecību tiesiskās regulēšanas pamatvirzieni. Izšķir tiesību regulējošo funkciju, sabiedrisko attiecību aizsargāšanas funkciju un ideoloģiskās ietekmēšanas un audzināšanas funkciju.

SOCIĀLISTISKO TIESĪBU NORMAS - kompetentu valsts orgānu vai to pilnvarojumā sabiedrisko organizāciju noteikti vai sankcionēti vispārīga rakstura uzvedības noteikumi, kas izsaka darbaļaužu (visas tautas) gribu, regulē sabiedriskās attiecības un normu pārkāpšanas gadījumā paredz atbildību to pārkāpējiem.

SOCIĀLISTISKO TIESĪBU NORMU IZTULKOŠANA - likumos un citos normatīvajos aktos izteiktās padomju tautas gribas noskaidrošana un izskaidrošana, lai tiesību normas saturu pareizi un vienveidīgi izprastu un piemērotu konkrētā dzīves gadījumā.

1. Autentiskā iztulkošana - normatīvās iztulkošanas paveids. To veic kompetenti valsts orgāni, kas ir izdevuši iztulkojamo normu. Tā, piemēram, PSRS Augstākās Padomes Prezidijs iztulko savus dekrētus, PSRS Valdība - savus lēmumus un rīkojumus utt.

2. Burtiskā iztulkošana nozīmē to, ka tiesību normas istas jēgas un satura noskaidrošanas rezultātā konstatēts, ka normas apjoms atbilst likuma tekstam. Piemēram, iztulkojot Latvijas PSR KK 147.pantu, varam secināt, ka tajā norādītās amatpersonas ir arī nozieguma subjekti.

3. Doktrinālā iztulkošana - neoficiālās iztulkošanas veids, ko veic zinātniskās pētniecības iestādes un tiesību zinātnieki.

4. Filoloģiskais iztulkošanas paņēmieni pamatojas uz valodas un tās likumu zināšanu. Ar šī paņēmiena palīdzību tiek noskaidrota vārdu lietojuma nozīme un gramatisko likumu izmantošana.

5. Kazuālā iztulkošana - normas jēgas noskaidrošana, piemērojot šo normu konkrētam gadījumam; tā ir saistoša tikai attiecīgam gadījumam. Tā, piemēram, PSRS Augstākās tiesas norādījumi konkrētā tiesas lietā ir obligāti zemākai tiesai, izskatot konkrētu lietu no jauna.

6. Legālā iztulkošana ir normatīvās iztulkošanas paveids, ko veic speciāli uz to pilnvaroti valsts orgāni. Tā, piemēram, saskaņā ar PSRS Konstitūcijas 121.pantu PSRS Augstākās Padomes Prezidijs ir tiesīgs iztulkot PSRS likumus. Speciālas pilnva-

ras iztulkot attiecīgas tiesību normas ir piešķirtas PSRS finanšu ministram, PSRS Valsts arbitražai u.c.

7. Loģiskais iztulkošanas paņēmieni - tiesību normas jēgas noskaidrošana, tieši izmantojot loģikas likumus.

8. Neoficiālā iztulkošana ir tāda iztulkošanas veids, ko veic subjekti, kuru darbība šajā jomā nav oficiāla. Šādu iztulkošanu izdara arī dažādas valsts iestādes, uzņēmumi un organizācijas (administratīvās komisijas, biedru tiesas u.c.), kā arī advokāti, juriskonsulti un citi praktiskie darbinieki, kā arī pilsoņi.

9. Normatīvā iztulkošana ir tāds kompetenta orgāna izskaidrojums, kam ir vispārējs raksturs un obligāts visiem gadījumiem, kas norādīti tiesību normā. Šī iztulkošana ir oficiāla arī tāpēc, ka tā formulēta speciālos aktos, kas līdz ar to ļauj tiesību normu nepārprotami saprast un pareizi piemērot visos tās realizācijas gadījumos.

10. Oficiālā iztulkošana - kompetentu orgānu dotie tiesību normu izskaidrojumi, kuriem ir obligāta nozīme citiem orgāniem un amatpersonām un kuri tiek formulēti speciālos aktos.

11. Paplašinātā iztulkošana nepieciešama, ja tiesību normas vārdiskais formulējums pilnīgi neizsaka normas patieso jēgu. Tādā gadījumā vārdiskā formula izprotama paplašināti, lai norma attiektos uz visiem atgadījumiem un uzvedības variantiem, kuri faktiski normā ir paredzēti. Tā, piemēram, iztulkojot Latvijas PSR KK 118. pantu, ar jēdzienu "vecāki" saprot arī patēvu, pamāti, adoptētājus.

12. Sašaurinātā iztulkošana nepieciešama tad, ja normas vārdiskais formulējums ir pārāk plašs sa-

līdzinājumā ar normas patieso jēgu. Šādā gadījumā norma izprotama ierobežoti un attiecināma tikai uz tiem gadījumiem un uzvedības variantiem, kas faktiski normā paredzēti. Piemēram, sašaurināti jāiztulko Latvijas PSR LgK 20.pants, kas noteic laulāto mantas kopīpašumu. Tomēr saskaņā ar šo pantu laulātā individuāli lietojamās lietas kopīpašumā neietilpst.

13. Sistemātiskais iztulkošanas paņēmieni - normas jēgas noskaidrošana no tiesību normu savstarpējā sakara viedokļa, aplūkojot tās tiesību sistēmā.

14. Tiesas iztulkošanu veic tiesa, kas iztulko tiesību normas krimināllietu un civillietu izskatīšanas procesā pirmajā un otrajā instancē. Šajos gadījumos normu iztulkošanas rezultāti izpaužas tiesu spriedumos un lēmumos.

15. Vēsturiskais iztulkošanas paņēmienis nozīmē tiesību normas jēgas noskaidrošanu, ņemot vērā apstākļus, kas bijuši attiecīgo normu rašanās pamatā.

SOCIĀLISTISKO TIESĪBU SISTĒMA - objektīvi nosacīta tiesību sadalīšana atsevišķās daļās (nozārēs, institūtos u.c.), kas ir savstarpēji cieši saistītas.

SOCIĀLISTISKĀ TIESISKĀ APZIŅA - tiesisko uzskatu, teoriju, ideju un jūtu (emociju) kopums, kas izbaka visas tautas attieksmi pret tiesībām un to prasībām, dod tiesisko parādību novērtējumu no likumības un taisnīguma viedokļa, kā arī izsaka jaunas tiesiskās prasības, kas atspoguļo padomju sabiedrības tālākās ekonomiskās un politiskās attīstības uzdevumus, kā arī atsevišķu pilsoņu vajadzības un intereses.

SOCIĀLISTISKĀ TIESISKĀ KĀRTĪBA - tādu sabiedrisko attiecību kārtība, kas izveidojas likumības īstenoša-

nas rezultātā.

SOCIĀLISTISKĀS VALSTS APARĀTS - visu valsts orgānu un iestāžu sistēma, kas izveidota, lai īstenotu sociālistiskās valsts uzdevumus un funkcijas.

SOCIĀLISTISKĀS VALSTS FUNKCIJAS - valsts darbības pamatvirzieni kā valsts iekšienē, tā arī aiz tās robežām; tajās izpaužas valsts šķiriskā būtība, kā arī sociālisma un komunisma celtniecības uzdevumi un mērķi. Sociālistiskās valsts funkcijas tieši izsaka darbaļaužu (visas tautas) valsts šķirisko raksturu; funkcijas izpaužas valsts aktīvā lomā attiecībā uz sabiedrības ekonomisko bāzi, tajās realizējas valsts vispusīga praktiskā darbība; funkcijas rodas un attīstās atbilstoši valsts attīstībai, un ar tām valsts īsteno savus vēsturiskos mērķus un uzdevumus.

Sociālistiskā valsts īsteno sekojošas iekšējās funkcijas: 1) gāzto ekspluatatoru šķiru pretošanās apspiešanas funkciju (pirmajā attīstības posmā); 2) saimnieciski organizatorisko funkciju; 3) kultūras un audzināšanas funkciju; 4) darba un patēriņa mēra kontroles funkciju; 5) sociālistiskā īpašuma aizsargāšanas funkciju; 6) sociālistiskās tiesiskās kārtības, pilsoņu tiesību un brīvību aizsargāšanas funkciju; 7) sociālo funkciju; 8) apkārtējās vides aizsardzības funkciju. Ārējās funkcijas: 1) valsts aizsardzības funkciju; 2) miera nodrošināšanas un valstu mierīgas līdzāspastāvēšanas funkciju; 3) funkciju, kas attiecas uz sociālisma sistēmas valstu savstarpējo palīdzību un sadarbību.

TAUTAS SOCIĀLISTISKĀ PAŠPĀRVALDE - valsts un sabiedrisko lietu pārvaldes demokrātiska sistēma PSRS, kas darbojas ar pašu darbaļaužu tiešu izšķirošu līdzdalību. Praktiski tautas sociālistiskā pašpārvalde kļūst iespējama ar sociālistiskās revolūcijas uzvaru, kad darbaļaužu masas tiek iesaistītas valsts pārvaldē

un paplašinās valsts sociālais pamats. Astoņdesmitajos gados pašpārvalde PSRS tiek realizēta visos padomju politiskās sistēmas posmos, aptver visus sabiedrības politiskos, ekonomiskos un garīgās dzīves līmeņus un sfēras. Pašpārvalde ir sabiedrības progresīva parādība, kas nodrošina aizvien plašāku darbaļaužu masu reālu piedalīšanos svarīgu politisko un ekonomisko lēmumu izstrādāšanā, apspriešanā un realizēšanā.

TIESĪBAS - par likumu padarīta ekonomiski valdošās šķiras valstiskā griba (sociālismā - darbaļaužu vai visas tautas griba), kas atkarīga no attiecīgās sabiedrības materiālajiem dzīves apstākļiem un ir izteikta kā visiem obligāta uzvedības normu sistēma, ko nosaka vai sankcionē valsts; tiesību uzdevums ir regulēt sabiedriskās attiecības, un to realizēšanu nodrošina valsts ar piespiešanu (sociālismā - arī ar audzināšanu un citiem ietekmēšanas līdzekļiem).

1. Buržuāziskās tiesības - par likumu padarīta buržuāzijas šķiras griba, griba, kuras saturu nosaka šīs šķiras materiālās dzīves apstākļi. Buržuāzisko tiesību saturu lielā mērā nosaka šķiru spēku samērs. Strādnieku šķiras cīņu rezultātā buržuāziskajās tiesībās tiek ietvertas arī progresīvākas tiesību normas.

2. Sociālistiskās tiesības - vispārstaistošu (obligātu) uzvedības normu (noteikumu) sistēma, ko nosaka vai sankcionē sociālistiskā valsts un kas izsaka darbaļaužu (visas tautas) gribu, kuras saturs galvenokārt atkarīgs no sabiedrības materiālās dzīves apstākļiem. Sociālistiskās tiesības regulē sabiedriskās attiecības un nodrošina tādu kārtību, kas veicina valsts celtniecību; sociālistisko tiesību ieviešanu nodrošina valsts ar pārliecināšanu un audzināšanu, kā arī ar piespiedlīdzekļiem.

3. Subjektīvās tiesības - tādas tiesības, kas pieder noteiktai personai, subjektam. Tās var raksturot kā subjekta iespējamo uzvedības veidu, ko aizsargā valsts.

TIESĪBU AVOTI - paņēmieni, ar kādiem valdošās šķiras griba (sociālismā - darbaļaužu, visas tautas griba) tiek padarīta par likumu. "Tiesību avots" ir speciāls juridisks termins tiesību ārējo formu apzīmēšanai, tas, no kurienes var "uzzināt" tiesību normu saturu.

Svarīgākie tiesību avoti PSRS ir normatīvie akti. Vēsturē pazīstami šādi tiesību avoti: paražu tiesības, precedenti, normatīvie akti un normatīvie līgumi.

TIESĪBU INSTITŪTS - tiesību normu kopums, kas izveido vienu noteiktu tiesību nozares daļu. Tā, piemēram, civiltiesībās pastāv darbuzņēmuma, mantošanas u.c. institūti.

TIESĪBU JAUNRADE - valsts orgānu vai to uzdevumā sabiedrisko organizāciju darbība, izstrādājot un izdodot, grozot vai atceļot valstisko gribu saturošus juridiskus aktus. Tieši tiesību jaunrades procesa rezultātā rodas likumi, dekrēti, lēmumi u.c. normatīvie akti, kas uzskatāmi par tiesību avotiem.

TIESĪBU NORMU IEVĒROŠANA nozīmē to, ka tiesību subjekti savā darbībā pakļaujas tiesību normu prasībām un vadās no tām. Ievērošana nozīmē aktīvo un pasīvo juridisko pienākumu izpildīšanu (piem.; Latvijas PSR CK 292.panta un Latvijas PSR DLK 196.panta izpildīšana).

TIESĪBU NORMU IZMANTOŠANA nozīmē subjektīvo tiesību īstenošanu. Atšķirībā no ievērošanas, kas saistīta ar juridisko pienākumu izpildīšanu, izmantošana ir tiesību normu atļauto darbību veikšana. Piemēram: pārdodot mantu, tās īpašnieks realizē savas rīcības tiesības, ko paredz Latvijas PSR CK 245.pants.

TIESĪBU NORMU PIEMĒROŠANA - kompetentu valsts orgānu vai to pilnvaroto sabiedrisko organizāciju individuālu, varas rakstura juridisku aktu izdošana, kas rada, groza vai izbeidz konkrētām personām tiesības un pienākumus vai nosaka tām sankcijas.

TIESĪBU NORMU PIEMĒROŠANAS AKTS - kompetenta valsts orgāna vai valsts pilnvarotas sabiedriskās organizācijas izdots juridiski saistošs akts, kas satur individuālu un konkrētu uzvedības priekšrakstu.

Tiesību normas piemērošanas akts rada konkrētai personai noteiktas tiesības un pienākumus (piem.: lēmums par dzīvokļa piešķiršanu, tiesas spriedums konkrētā lietā utt.).

TIESĪBU NORMU PIEMĒROŠANAS SUBJEKTI - kompetenti valsts orgāni, amatpersonas, kā arī valsts uzdevumā sabiedriskās organizācijas. Pilsoņi tiesību normas nepiemēro.

TIESĪBU NORMU REALIZĀCIJA - tāda tiesību subjektu uzvedība, kura atbilst normu priekšrakstiem un izriet no tiem (tiesiska uzvedība); tā ir cilvēku darbība, istenojot subjektīvās tiesības un izpildot juridiskos pienākumus.

TIESĪBU NOZARE - normu kopums, kas izveido patstāvīgu tiesību sistēmas daļu un regulē ar specifisku metodi kvalitatīvi vienveidīgu sabiedrisko attiecību jomu (krimināltiesības, darba tiesības, civiltiesības utt.).

TIESĪBPĀRKĀPUMS - cilvēku darbība (bezdarbība), kas ir pretrunā ar tiesību normām un ir sabiedriski bīstama vai kaitīga sabiedrības interesēm. Tiesībpārkāpums ir jebkurā noziegums, administratīvs, disciplinārs vai civiltiesisks pārkāpums, ko izdarījusi rīcībspējīga un pieskaitāma persona ar nolūku vai aiz neuzmanības, kā arī valsts orgāns vai sabiedriskās organizācijas izdots nelikumīgs akts.

TIESĪBU PRINCIPI - tiesību normās izteiktās vadošās idejas, kas raksturo tiesību būtību un specifiskās īpatnības.

Sociālistiskās tiesības pamatojas uz šādiem pamatprincipiem: 1) visas tautas politiskās varas nostiprināšana likumdošanas aktos; 2) sociālistiskā īpašuma neaizskaramība, tā nostiprināšana un aizsardzība; 3) katra strādājošā pilsoņa materiālās ieinteresētības nostiprināšana; 4) sociālistisko tiesību demokrātisms; 5) humānisms; 6) pilsoņu līdztiesība; 7) proletāriskā internacionālisma princips; 8) pilsoņu tiesību pilnīgums, daudzpusība un reālā nodrošināšana; 9) tiesību un pienākumu vienotība; 10) atbildība par vainu.

TIESĪBSPĒJA - personas spēja būt apveltītai ar tiesībām un pienākumiem.

TIESĪBU VĒSTURISKAIS TIPS - tiesību sistēmas raksturīgāko pazīmju kopums, kas atbilst noteiktai ekonomiskai bāzei un izsaka šīs tiesību sistēmas šķirisko būtību.

TIESISKĀS ATTIECĪBAS - sabiedriskās attiecības, kuras regulē tiesību normas un kuru dalībniekiem ir subjektīvas tiesības un juridiskie pienākumi, ko garantē sociālistiskā valsts.

1. Tiesisko attiecību objekts - materiālie un nemateriālie labumi, kā arī personas darbības, uz ko tiesiskajā attiecībā ir vērstas subjektīvas tiesības un juridiskie pienākumi un kuru dēļ rodas konkrēta tiesiskā attiecība.
2. Tiesisko attiecību saturs - konkrētu attiecību dalībnieku subjektīvas tiesības un juridiskie pienākumi, ko paredz tiesību norma.
3. Tiesisko attiecību subjekts - tiesiskās attiecības dalībnieks (puse), kam piemīt divas juridiskas īpašības: tiesībspēja un rīcībspēja.

TIESISKĀ IDEOLOĢIJA - tiesisko uzskatu, ideju, priekšstatu un teoriju kopums, konkrētas šķiras vai visas sabiedrības tiesisko parādību teorētiska izpaušme.

Tiesiskā ideoloģija izpaužas tiesību teorijās, šķiru politiskajās prasībās, programmās un likumdošanā.

TIESISKĀ IETEKME aptver visas formas un virzienus, kādos tiesības ietekmē sabiedrības dzīvi, t.i., tiesību ietekmi kā normatīvu, vispārobligātu regulatoru un kā ideoloģisku un audzinošu institūtu.

Pie tam tiesību kā ideoloģiskā institūta ietekme nav specifiska, tā pēc būtības neatšķiras no citām ideoloģiskās ietekmēšanas formām (no agitācijas, propagandas, tikumiskās audzināšanas u.c.).

TIESISKĀ PSIHOLOĢIJA - vairāk vai mazāk izplatītas domas, jēdzieni, izjūtas un motīvi, kas atspoguļo dažādas juridiskas prasības sabiedrībā. Tā ir tiesisko jūtu, domu kopums, kas izveidojas konkrētai sociālai grupai, individam vai sabiedrībai kopumā. Tiesiskajā psiholoģijā izpaužas pilsoņu individuālā tiesiskā apziņa. V.I. Leņins rakstīja, ka bez "cilvēciskām emocijām" nekad nav bijusi, nav un nevar būt cilvēciska patiesības meklēšana" (Raksti, 28.sēj., 232.lpp.).

TIESISKĀ REGULĒŠANA - specifiska tiesiska ietekme, kas tiesībām piemīt kā normatīvam un vispārobligātam regulatoram. Tiesiskās regulēšanas specifika izpaužas šādi: 1) tiesiskā regulēšana ir viens no sociālās regulēšanas veidiem, kam ir mērķtiecīgs, organizēts, rezultatīvs raksturs; 2) tā tiek realizēta ar veselās tiesisko līdzekļu sistēmas palīdzību, kas nodrošina nepieciešamo mērķu sasniegšanu, t.i., ar tiesiskās regulēšanas mehānisma palīdzību.

1. Tiesiskās regulēšanas mehānisms - tiesisko līdzekļu kopums, ar ko tiek regulētas sabiedriskās attiecības. Tā ir viena no svarīgākajām padomju ju-

ridiskās zinātnes kategorijām. Tajā ietilpst šādi elementi: tiesību normas, tiesiskās attiecības, tiesību normu piemērošanas akti, tiesību un pienākumu realizācijas akti. Tiesiskās regulēšanas mehānisma subjektīvajā pusē ietilpst sociālistiskā likumība, tiesiskās apziņas un juridiskās kultūras līmeņi, juridiskās informācijas stāvoklis sabiedrībā.

2. Tiesiskās regulēšanas metode - paņēmieni kopums, ar kura palīdzību tiek realizēta tiesību ietekme uz sabiedriskajām attiecībām.

3. Tiesiskās regulēšanas priekšmets - sabiedriskās attiecības, ko regulē tiesību normas.

VAINA - tiesību subjekta psihiska attieksme pret viņam izdarīto prettiesisku nodarījumu, kas ir kaitīgs sabiedrībai, valstij vai citām personām. Izšķir vainas divas pamatformas: nodomu un neuzmanību.

VALDĪŠANAS FORMA nozīmē augstāko valsts varas orgānu organizāciju, t.i., to struktūru, nodibināšanas kārtību, kompetenci, iedzīvotāju piedalīšanās pakāpi šo orgānu dibināšanā. Valdīšanas forma raksturo valsts juridisko avotu.

VALSTS - ekonomiski valdošās šķiras politiska organizācija, varas ierocis, ar kura palīdzību tā realizē sabiedrības vadīšanu un apspiež savas šķiras pretiniekus. Marksisma-ļeņinisma klasiķi uzskata, ka valsts ir organizēta vienas šķiras vardarbība otras šķiras apspiešanai (sk. Marks K., Engels F. Darbu izlase trīs sējumos, 1.sēj., 132.lpp.), ka valsts ir mašīna, lai uzturētu vienas šķiras kundzību pār otru (Ļeņins V.I. Raksti, 29.sēj., 428.lpp.).

1. Buržuāziskā valsts - buržuāzijas politiska organizācija, mašīna darbaļaužu apspiešanai.

Raksturojot valsts būtību, K.Marks un F.Engels norādīja: "Moderna valsts vara ir tikai komiteja, kas pārvalda visas buržuā šķiras kopi-

gās lietas". Imperiālisma periodā tā pārvērtusies par monopolistiskās buržuāzijas "lietu pārvaldīšanas komiteju".

2. Feodālā valsts - ekonomiski valdošās šķiras - feodāļu politiska organizācija, varas ierocis dzimtcilvēku un citu darbaļaužu ekspluatēšanai.

3. Sociālistiska valsts - sākotnēji darbaļaužu vairākuma politiska organizācija, bet pēc ekspluatatoru šķiras likvidēšanas un sociālisma pilnīgas un galīgas uzvaras - visas tautas politiska organizācija. Sociālistiskā valsts pirmoreiz cilvēces vēsturē kļūst par visas sabiedrības interešu paudēju; šī valsts nestāv pāri sabiedrībai.

4. Unitāra valsts - (vienkārša valsts) - tāda valsts, kura nedalās politiski patstāvīgās daļās. Šādā valstī ir tikai viena centrālā valsts vara, no kuras atkarīgi visi vietējie valsts varas orgāni (viens parlaments, valdība, augstākā tiesa u.c.), piemēram: Zviedrija, Francija, Somija u.c.

5. Vergturu valsts - kundzības un varmācības ierocis vergu, sīko zemnieku un amatnieku apspiešanai. Tā bija gigantiska militāri politiska mašīna, kurai bija visi piespiešanas līdzekļi: armija, ierūdņu aparāts, cietumi u.c.

6. Visas tautas valsts - tautas suverēnas varas orgāns, sabiedrības politiska organizācija, ar kuras palīdzību sabiedrība realizē valsts celtniecību, vada ekonomiskos un politiskos procesus valstī, nodrošina personības brīvību, tiesības, sociālo vienlīdzību un labklājību, kā arī miera un draudzības vārdā uztur labas attiecības ar citām valstīm un organizē padomju valsts aizsardzību.

VALSTS FORMA - valsts politiskās varas organizēša-

nas un realizēšanas paņēmieni. Valsts forma izsaka to, kā šī vara ir organizēta un tiek realizēta. Pētot valsts formas, tās vienmēr jāsaista ar valsts šķirisko būtību, jo valsts būtība un forma ir cieši saistītas.

Lai pareizi noteiktu konkrētas valsts formu, jānoskaidro tās trīs elementi: 1) valdīšanas forma; 2) valsts iekārtas forma; 3) politiskais režīms.

Pirmie divi elementi raksturo valsts varas organizācijas papēmienu, bet trešais - varas īstenošanas metodes.

VALSTS FUNKCIJAS - valsts darbības pamatvirzieni savu uzdevumu veikšanai vienā vai otrā valsts attīstības posmā, un tās izsaka valsts sociālo lomu un šķirisko būtību sabiedrībā. Valsts funkcijas iedalās iekšējās un ārējās funkcijās. Par iekšējām valsts funkcijām sauc tās, kuru priekšmets ir valsts politiskās, saimnieciskās, garīgās u.c. dzīves vadīšana un regulēšana. Tās pauž valdošās šķiras iekšpolitiku, valsts attieksmi pret sabiedrību, tās ekonomiku, kultūru, šķirām, piemēram: pastāvošā īpašuma aizsargāšana, šķiras diktatūras realizēšana u.c. Ārējās funkcijas ir valsts darbības virzieni, kas skar citas valstis, starptautiskās dzīves dažus jautājumus, piemēram: valsts aizsargāšana, sadarbības organizēšana ar citām valstīm u.c.

VALSTS IEKĀRTAS FORMA - valsts struktūra, attiecības starp centrālajiem un vietējiem valsts orgāniem, starp valsts daļām un valsti visumā. Izšķir galvenokārt divas valsts iekārtas formas: 1) unitāru valsti un 2) federatīvu valsti.

VALSTS MECHANISMS - valsti esošais orgānu un iestāžu kopums, kas izpilda valsts uzdevumus un funkcijas, realizē politisko varu. Valsts varu īsteno ne tikai ar sava mehānisma palīdzību, bet gan vēl ar citu organizāciju un biedrību palīdzību (politiskās partijas, dažādas savienības, biedrības, baznīca u.c.). Visi minētie valsts orgāni un sabiedriskās organizācijas kopumā

veido attiecīgās sabiedrības politisko sistēmu. Valsts mehānisms ir sabiedrības politiskās sistēmas galvenā sastāvdaļa - suverēnas varas paudēja, valdošās šķiras interešu tieša realizētāja.

VALSTS PAZĪMES - būtiskas īpatnības, kas atšķir valsti no citām sabiedrībā esošajām organizācijām. Tās ir: 1) valsts iedzīvotājus iedala pēc teritoriāla principa; 2) valsts ir visas valdošās šķiras organizācija; 3) valstij ir speciāls aparāts, ar kura palīdzību valdošā šķira uzspiež citām šķirām savu gribu; 4) valsts ir visas sabiedrības oficiāla pārstāvis, un tās priekšraksti ir saistoši visiem valsts iedzīvotājiem; 5) katrai valstij piemīt suverenitāte - valsts tiesīga brīvi, pēc sava ieskata lemt kā iekšējās, tā arī ārējās lietas, neaizskarot citu valstu tiesības, kā arī nepārkāpjot starptautisko tiesību principus un normas.

VALSTS POLITISKĀ VARA - sociālās varas paveids, kas izsaka ekonomiski valdošās šķiras kundzību un tiek nodrošināta ar noteiktu organizētu spēku - valsts piespiešanu.

VALSTS UN TIESĪBU TEORIJA - uz marksisma-lenīnisma pamatota vispārinātu zināšanu sistēma par valsti un tiesībām, to būtību, attīstību, funkcionēšanu un nozīmi šķiru sabiedrībā.

1. Valsts un tiesību teorijas partijiskums nozīmē tās šķirisko raksturu, tās kalpošanu visas tautas interesēm, jo šķiru sabiedrībā nevar pastāvēt šķiriski neitrālas sabiedriskās parādības un bezpartijiskas sabiedriskās zinātnes. Īpaši spilgti partijiskums izpaužas valsts un tiesību zinātnē, jo tā ir cieši saistīta ar visas tautas politiskās varas realizēšanu.

2. Valsts un tiesību teorijas priekšmets. Valsts un tiesību teorija pēti valsts un tiesību izcel-

šanās cēloņus, valsts un tiesību tipus, formas, funkcijas, to šķirisko būtību, attīstības likumiecārības un citus ar valsti un tiesībām saistītos jautājumus. Pamatojoties uz marksisma-lenīnisma mācību par sabiedrību, tāda valsts un tiesību zinātnisku klasifikāciju, sagrupējot visas bijušās un tagadējās valstis un tiesības 4 vēsturiskos tipos. Valsts un tiesību teorija lielu uzmanību pievērš sociālistiskās valsts un tiesību - augstākā vēsturiskā valsts un tiesību tipa - izpētei.

VALSTS VĒSTURISKAIS TIPS - valsts raksturīgāko iezīmju kopums, kas izsaka tās šķirisko būtību konkrētas sabiedriski ekonomiskās formācijas apstākļos. Lai pareizi noteiktu valsts tipu, jānoskaidro: 1) uz kāda ekonomiskā pamata attiecīgā valsts radusies; 2) kādas šķiras rokās atrodas valsts vara un kādas šķiras intereses valsts pārstāv un aizsargā. Izšķir vergturu, feodālo, buržuāzisko un sociālistisko valsts tipu.

VĒSTURISKAIS MATERIĀLISMS - marksisma-lenīnisma filozofijas sastāvdaļa, filozofiska zinātne par sabiedrību, materiālistiski risina filozofijas pamatjautājumu attiecībā uz vēsturi un šī pamata pēti vēsturiskās attīstības vispārīgos likumus un to realizācijas formas cilvēku darbībā.

PIEZĪMĒM

PIEZĪMĒM

Илгварс Рудольфович Крастиньш
ТЕРМИНЫ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА
И ПРАВА

Латвийский государственный университет им. П.Стучки
Рига 1989
На латышском языке

Ilgvars Rūdolfā d. Krastiņš
VALSTS UN TIESĪBU TEORIJAS TERMINI
Atbildīgais par izdevumu I.Vēbers

Parakstīts iespiešanai 25.05.1989. Papīra formāts
60x84/16. Papīra Nr.1. 2,3 fiz.iespiedl. 2,1 uzsk.iespiedl.
1,5 uzsk.izdevn.1. Metiens 300 eks. Pasūt.Nr.674 Bezmaksas

P.Stučkas Latvijas Valsts universitāte
226098 Rīgā, Raiņa bulv.19
Iespiests P.Stučkas LVU rotaprintā
226050 Rīgā, Veidenbauma ielā 5

Kontroleksemplārs

/0. 10/

Bez maksas